
Ocene in poročila

Jure Gašparič, Izza parlamenta: zakulisje jugoslovanske skupščine 1919–1941.
Ljubljana: Založba Modrijan, 2015, 222 str.

Za slovensko zgodovinopisje je bil velika spodbuda za intenzivnejše preučevanje parlamentarizma nastanek Republike Slovenije leta 1991, s katerim je povezano tudi oblikovanje prvega slovenskega parlamenta z vsemi zakonodajnimi in drugimi pristojnostmi. To raziskovalno nalogo je posebej poudaril simpozij Slovenci in država leta 1994 na Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, glede odnosa Slovencev do parlamentarizma v avstrijskem obdobju (1861–1919) in tudi v času prve in druge Jugoslavije ter po slovenski osamosvojitvi.

V preučevanju najstarejšega obdobja parlamentarizma je ledino oral akademik Vasilij Melik, od začetka devetdesetih let pa je dr. Jure Gašparič, višji znanstveni sodelavec na Inštitutu za novejšo zgodovino, poleg sebe naštel še osem zgodovinarjev, ki so napisali tehtne političnozgodovinske študije o parlamentarni problematiki. Večina raziskovalcev je bila »v glavnem usmerjena v klasične politične analize in zgodovinarske interpretacije«, v zadnjem času pa so parlamenti v vedno večji meri predmet interdisciplinarnih in kompleksnih raziskav. V novejših pristopih »so v ospredju antropološki vidiki delovanja parlamenta, jezikovne analize političnega govora, analize ustnih virov in obsežne kvantitativne konceptualne analize parlamentarnega govora«. Parlament ni le osrednje predstavniško in zakonodajno telo v državi, »temveč tudi in zlasti izrazito politična institucija«, ki ima »tudi širšo družbeno funkcijo« (str. 11–12). Zato je pri opisovanju parlamentarne dejavnosti v ospredju zgodovina politike ter osvetlitev različnih načinov praks in mentalitete udejanjanja politične moči.

Avtor se je v svojem delu o parlamentarizmu v prvi Jugoslaviji osredotočil predvsem na prikaz ravnanj poslancev in njihovih političnih strank s poudarkom na problemih, ki so jih razdvajali. Delo nemškega zgodovinarja Thomasa Mergla, *Parlamentarische Kultur in der Weimer Republik*, mu je bilo v precejšnji meri konceptualna usmeritev, pri čemer oba obravnavata tudi isto obdobje. Dodamo naj še, da je Gašparič član vodstva mednarodnega združenja raziskovalcev parlamentarizma, ki se imenuje European Information and Research Network on Parliamentary History.

Avtor je svoje delo o različnih plasteh jugoslovanskega parlamentarizma med prvo in drugo svetovno vojno smotrno razdelil na trinajst poglavij in številna podpoglavja. Po uvodnem prikazu slovesnosti ob začetku delovanja Ustavodajne skupščine januarja 1921 je opisal vse zgradbe, v katerih je deloval jugoslovanski parlament. Monarh Aleksander se je zavedal simbolične povezave parlamentarne zgradbe in parlamenta kot institucije. Po začasnih rešitvah prostorskih težav zanj je poskrbel za izgradnjo monumentalnega Doma Narodne skupščine, pri čemer je prvi predsednik ustavodajne skupščine dr. Ivan Ribar kot paradoks poudaril, da je bil »neparlamentarna« oseba. Avtor je temu mnenju nasprotno ocenil, da kralj Aleksander parlamenta ni

imel za neko idealno rešitev, ga je pa po neki »različici vsaj toleriral« (str. 19) v obliki psevdoparlamentarne ureditve, ki jo je udeležil z oktroyirano ustavo leta 1931. Po njej so poslanci in senatorji za nekaj let dobili prostore v nekdanjem gledališču, parlament pa je dejansko postal, »kar je že simbolno bil – teater« (str.15). Dom Narodne skupščine je bil dograjen leta 1936 in v njem je v drugi Jugoslaviji delovala zvezna skupščina. Pri njegovi umetniški opremi so imeli tehten delež tudi slovenski likovni umetniki.

Poglavje *Parlament in vlada* je edino, ki je napisano po vzoru starejših raziskovalcev parlamentarizma. V njem je Gašparič zlasti po relevantni literaturi prikazal poglobitvene značilnosti razvoja jugoslovanskega parlamentarizma od Začasnega narodnega pred-

stavnštva iz leta 1919 do konca parlamentarne demokracije z razpustitvijo Narodnega predstavnštva leta 1939.

V naslednjih dveh poglavjih je avtor plastično osvetlil ekscese v pojmovanju demokracije in v politični kulturi, ki so povzročili viharno vzdušje v jugoslovanskem parlamentu in v dvajsetih letih vplivali na postopno ohromitev njegovega delovanja, v omiljeni obliki pa so se kazali zlasti v drugi polovici tridesetih let tudi v »post-diktatorski skupščini«. Uvodoma je podrobno predstavil parlamentarna pravila, za katera je ugotovil, da so bila »po vsebini in duhu moderna in praktična« (str. 62), primerljiva s poslovniki drugih evropskih parlamentov. V njih so bile tudi omejitve za razprave, v katerih poslanci niso smeli posegati v zasebnost svojih kolegov in jih žaliti. Toda prav v tem pogledu so se dogajale številne kršitve, zaradi katerih se je parlament prevečkrat spremenil v »vašarišče«.

To so pokazale že redne vsakoletne razprave o proračunu, ki so ga morali poslanci sprejeti ne le zaradi normalnega funkcioniranja državnih institucij, temveč tudi za zagotovitev svojih plač. Finančni zakon, ki je bil jugoslovanska zakonodajna posebnost, je zrcalil tudi nezmožnost, da bi strankarsko razcepljen parlament dosegel ureditev pomembnih problemov s sprejetjem ustreznih zakonov. Zato so v finančni zakon ministrstva in vlada uvrstili številne uredbe, sklepe in druge akte ter določili sredstva za njihovo izvajanje. V ta t. i. zakonski omnibus pa so tudi posamezni poslanci uspeli vključiti zadeve za svojo osebno korist. Proračunske razprave so poslancem omogočale oblikovanje stališč do vseh perečih problemov v državi. Toda govorniki so »velikokrat prestopili meje spodobnega in bili žaljivi, destruktivni ter celo nasilni«. Obkladali so se s številnimi neparlamentarnimi izrazi, kar je povzročalo viharne reakcije in predsedujoči je moral za umiritev strasti tudi večkrat prekiniti seje in kaznovati posamezne poslance z izključitvijo iz njih. V takih razmerah je bilo delo

skupščine po letu 1925 »povsem paralizirano« (str. 64–65), medtem ko je v začetnem obdobju do neke mere še uspela opravljati svojo zakonodajno funkcijo. Višek preokračitve parlamentarne dopustnosti pa je bil škandal leta 1927, ko je opozicija v dokaz upravičenosti interpelacije na notranjega ministra glede policijskega nasilja privedla v skupščinsko dvorano pretepenega golega človeka. O zgražanju zaradi te »gledališke igre« je pisalo tudi tuje časopisje.

Gašparič je tudi opisal, kako so verbalna zmerjanja in obračuni prerasli v fizične spopade in celo streljanja. Podrobno je osvetlil zločin vladnega poslanca junija 1928, ko so bili žrtve njegovega streljanja poslanci Kmečko-demokratske koalicije, in poskus atentata na premierja Milana Stojadinovića marca 1936, do posameznih odmevnih političnih atentatov pa je prišlo tudi zunaj parlamenta. V njem oziroma v politiki je v prvi Jugoslaviji »pogosto izbruhnilo nasilje«, tudi do take stopnje, »da je tekla kri« (str. 101). Ta nizka raven politične kulture je bila po avtorjevi oceni pogojena »predvsem z različno kulturno-zgodovinsko in politično dediščino območij, ki so se spojila v jugoslovansko državo« (str. 75). Ravnanje poslancev je izzvalo tudi njihovo spoznanje, da pomembne odločitve sprejemajo zunajparlamentarni dejavniki. Tudi vlada je postala pomembnejša od parlamenta. Za nasilje v parlamentu v dvajsetih letih bi bila po Gašpariču mogoča cinična ugotovitev, da je »bilo dokaz vsaj delne demokratičnosti političnega prostora« (str. 101) v primerjavi s tridesetimi leti, ko je režim Jugoslovanske nacionalne stranke umiril delovanje poslancev, v drugi polovici tridesetih let pa so prav njeni predstavniki uprizarjali »divje obstrukcije« proti skupščinski večini Jugoslovanske radikalne zajednice. Poglavje *Poslanci in korupcija* osvetljuje, kako parlament ni bil sposoben reševati velikega problema prve Jugoslavije. Gašparič je navedel primere kupovanja glasov poslancev in jalovo delo parlamentarnih preiskovalnih komisij za razkritje korupcijskih poslov javnih oseb, zlasti iz radikalne stranke. Razmah korupcije je ilustriral tudi z delom Miroslava Krleža.

Delovanje skupščinskih uradnikov, stenografov, policije in drugih uslužbencev, število rednih in honorarnih uslužbencev je v tridesetih letih naraslo na okoli 280, je avtor popestril tudi z zanimivimi zgodbami. Prav tako je poglavje o poslancih in poslanskih klubih začel z anekdotami o najbolj vidnih politikih. Prikazal je relacijo med poslanci in političnimi strankami, ki so v parlamentu videle organ za uresničevanje svojih hotenj. Po predstavitvi lastnosti, ki so bile pri poslancih zaželeni, je v več tabelah prikazal njihovo poklicno strukturo po vseh volitvah, posebej za slovenske poslance. Med poslanci je bilo največ visokih državnih funkcionarjev, bivših ministrov in uradnikov, različnih izobražencev, posebej pravnikov, pa je bila v vsakem sklicu najmanj četrtina, s čimer so stranke zagotavljale sposobne ljudi za uresničevanje svojih interesov. Gašparič je ta prikaz sklenil z ugotovitvijo, da poklicna struktura ni bila vedno »v korelaciji z zamišljeno in zaželeno obliko politične kulture« (str. 143).

Tako kot na številnih drugih področjih funkcioniranja parlamentarizma je tudi glede poslanskih plač in imunitete avtor primerjal jugoslovansko prakso z ureditvijo tega vprašanja zlasti v evropskih parlamentih. Ureditev poslanskih plač v prvi Jugo-

slaviji je bila solidna, število tistih, ki so želeli živeti od politike, pa je bilo večje od števila resnih političnih delavcev. Glede plač in imunitete je ugotovil, da se njihovo stanje ni spremenilo za slovenske poslance, ko ga je primerjal za avstrijski državni zbor in jugoslovansko skupščino. Glede poslanske imunitete v praksi je ugotovil, da je skupščinska večina upravičenost poslancev do nje presojala z vidika lastnih političnih interesov in notranjepolitičnih razmer v državi. Avtor je osvetlil tudi »slabosti« poslancev in politikov iz vseh okolij in različnih političnih strank, ki so radi tudi »polumpali« v skupščinskem bifeju. V sklepnem poglavju je opisal tudi priprave Narodne skupščine na delovanje v vojnih razmerah, ki so se začele leta 1939. Vsi predlogi pa so ostali le na papirju, kar je tudi »zadnji pokazatelj pomena parlamenta v tridesetih letih 20. stoletja« (str. 194).

V epilogu je Gašparič strnil svoje ugotovitve in mnenja nekaterih politikov o krizi parlamentarizma v prvi Jugoslaviji. Z novim metodološkim pristopom je dokumentirano osvetlil temeljno značilnost, da je bil jugoslovanski parlament za ljudi in del politike že kmalu »veliko razočaranje« zaradi neizpolnjevanja zakonodajnih nalog, nadzora nad državno upravo in celotnega načina izvajanja parlamentarne demokracije. Kriza parlamenta kot institucije in parlamentarizma kot političnega sistema pa ni bila značilna le za prvo Jugoslavijo med vojnama, »temveč je bila širši evropski in časovni pojav« (str. 195). Zato so se s problematiko pomanjkljivosti parlamentarizma v prizadevanjih za njihovo odpravo ukvarjali številni pravniki in politiki s pravnega vidika in iz praktičnih izkušenj. O krizi parlamentarizma so zanimiva razmišljanja prvaka Slovenske ljudske stranke Antona Korošca, ki je ob kritiki, da se ne dela za narod, temveč le za strankarske in osebne koristi, ugotovil, da so poslanci svojo dejavnost osredinili predvsem na intervencije po raznih ministrstvih, za kar je Gašparič dobil potrditev pri pregledovanju poslanske korespondence v Arhivu Jugoslavije. Parlament v prvi Jugoslaviji je bil šibak tudi zato, ker so tako želeli monarh, vlada in režimske stranke, in ni bil sposoben učinkovito reševati problemov, temveč je postal kraj konfliktov, namesto da bi jih v soočenjih reševal. V njem je prevladala kriza etike.

Vse te ugotovitve je dr. Jure Gašparič dokumentiral s številnimi arhivskimi viri, predvsem iz Arhiva Jugoslavije, s stenografskimi zapisniki parlamentarnih sej, statističnimi publikacijami in uradnimi listi ter časopisjem. Poleg relevantne domače literature o parlamentarizmu in političnem dogajanju je pomembna tudi uporaba del tujih avtorjev za primerjavo značilnosti jugoslovanskega parlamentarizma z razvojem parlamentarne demokracije v mednarodnem okviru. Gašparičevo delo je v metodološkem, tematskem in hevrističnem pogledu pomemben prispevek k osvetlitvi parlamentarizma v prvi Jugoslaviji, pri nekaterih problemih pa je opozoril na njihovo aktualnost vse do sedanjega časa.

Miroslav Stiplovšek